
Панорама історико-філософської думки

<http://en.wikipedia.org/wiki/Anne_Robert_Jacques_Turgot,_Baron_de_Laune> 4. *Benjamin Franklin. Wise Sayings* // <http://www.americanrevolution.com/BenjaminFranklin.htm>
5. Francois Quesnay. From Wikipedia, the free encyclopedia <http://en.wikipedia.org/wiki/Fran%C3%A7ois_Quesnay>
6. *Isaacson W. Albany Plan* <<http://www.futurecasts.com/Isaacson,%20Benjamin%20Franklin.htm>> 7. The Vernon Johns Society. The Only Non-Racist History of the United States of America: the United States as the South. Chapter 12. Benjamin Franklin and the Codification of American Culture. — <http://www.vernonjohns.org/vernjohns/sthfrnk1.html>.

Надійшла до редакції 11.11.2008 р.

Ігор Держко

ДЕРЖКО Ігор Зіновійович — кандидат філософських наук, доцент, завідувач кафедри філософії і економіки Львівського національного медичного університету. Сфера наукових інтересів — аксіологія, історія сучасної західної філософії.

АКСІОЛОГІЧНИЙ РАДИКАЛІЗМ МЕТАФІЗИЧНОГО ВОЛОНТАРИЗМУ Ф.НІЦШЕ

Розвиток соціального і культурного буття обумовлений наповненням його ціннісними смислами. Щоправда, цінності розуміються в різних напрямках і вченнях по-своєму. В

Панорама історико-філософської думки

більшості випадків чисто емпірично вважають, некритично відтворюючи поширене значення цього слова, що цінностями є все те, в чому людина відчуває потребу. Але тоді майже немає нічого, що не було б цінністю для людини: всі предмети, якими користуються, все, в чому має потребу людина, всі моральні, і духовні, матеріальні цінності — все належить до ціннісних визначень смислів. Те, що іменують ідеєю епохи, духом тієї чи іншої культури, «духом» народу або ще якимось по-іншому — все підходить під термін «цінність».

Для людини важливо збереження не лише життя як такого, будь-якого життя взагалі. Їй важливе і цінне осмислене життя, тобто не просто органічне існування, а життя, наповнене смыслом. Однак це не означає, що можуть існувати раз і назавжди встановлені цінності. Хоча кожна епоха і визначає їх, проте настає період їх переосмислення і переоцінки. «Замість безрадісної картини лінійної всесвітньої історії, — зазначає О.Шпенглер, — підтримувати яку можна лише закриваючи очі на подавляючий ряд фактів, я бачу справжній спектакль множини могутніх культур, які з первісною силою розквітають з лона материнського ландшафту, до якого кожна з них строго прив'язана всім ходом свого існування, карбуючи кожна на своєму матеріалі — людстві — *власну* форму і кожна з яких має *власну* ідею, *власні* пристрасті, *власне* життя, бажання, відчуття, *власну* смерть... У кожній культурі свої нові можливості виразу, котрі виникають, розквітають, занепадають і ніколи не повторюються [6, с.151]. Кожній з цих культур відповідає своя система цінностей, котра з часом живе себе, і на зміну їй приходить нова.

Серед спектру теоретичних підходів до проблеми цінностей найбільшу увагу й зацікавленість викликала критична позиція Ф. Ніцше. Тематика німецького мислителя є однією з найважливіших для розуміння смыслу кардинальних змін, які відбулися в європейській філософії й культурі на рубежі XIX і XX століть. Ця епоха стала одночасно й періодом

Панорама історико-філософської думки

розквіту творчих сил європейського людства, і початком трагічного «зламу» історії, який «породив», окрім всього, занепад традиційної культури. У цю епоху філософія, як це було в XVIII столітті, що закінчилося Великою Французькою революцією, вийшла з лона теоретичних міркувань, стала практичною силою, котра невпинно підточувала існуючий порядок речей; у певному значенні саме вона викликала катастрофічні події першої половини XX століття, котрі мали метафізичний підтекст. У центрі перелому, який охопив абсолютно всі форми європейської цивілізації й завершився на початку XX століття виникненням «некласичної» науки, «некласичного» мистецтва й «некласичної» філософії, знаходилася проблема людини, сутності та сенсу її існування, цінності її буття та його ціннісних орієнтацій, проблема відносин людини з суспільством, світом і Абсолютом. Ці зміни можна назвати не лише «антропологічним поворотом» (М Шелер), але й початком трансформації нової системи цінностей.

Можна сказати, що в культурі другої половини XIX ст. відбулося свого роду звільнення людини (окремої емпіричної особистості), від тиску трансцендентних сил та інстанцій, стверджених середньовічною теологією. Ренесанс і новоєвропейський раціоналізм зруйнували це світовідчуття. Людський, християнський Бог перетворився в Світовий Розум — всемогутній, але холодний, нескінченно далекий від людини та її турбот. Одночасно переможна хода науки похитнула переконаність людини в стабільності і залежності свого духовного буття, характерної для попередньої епохи, в якій, домінували встановлені християнством цінності.

До середини XIX століття цей процес досяг свого апогею. Філософія Г. Гегеля остаточно розвіяла «ірраціональну теплоту», яка зберігалася в християнстві, і довела, що людина — всього лише «іграшка в руках Світового Духа, безжального і раціонального. Одночасно наукове пізнання

Панорама історико-філософської думки

остаточно звільнилося від влади філософії і навіть виступило з претензією на те, щоб самому визначати кінцеві цілі життя людини та її діяльності в світі»[1, с. 103]. У цей час позитивізм активно заперечував всі традиційні цінності, встановивши, що людина є всього лише елементом буття, влаштованого по тим же самим законам, що і вся інша природа. В силу чого неволодіюча ніяким історичним значенням в ній. Вся духовна складова особистості була зрозуміла як поєднання «електричних імпульсів», які розповсюджуються по нервовій системі. Тим самим ставилась під сумнів вся система, в першу чергу духовних цінностей.

На цьому фоні і виник емоційний протест проти применшення значення окремої особистості, проти зведення емпіричної людини на знаряддя Світового Розуму або комбінації «механічних» і «електромагнітних» процесів. Однак більшість з тих, хто намагався протистояти пануючій тенденції, дивилися не в майбутнє, а в минуле: на захист прав окремої особистості висувалась вимога до відродження традиційних цінностей, традиційної (схоластичної) релігійності. Лише деякі, особливо проникливі мислителі розуміли, що потрібно йти вперед, а не назад, потрібно не просто заперечувати нові тенденції, а долати їх через включення в більш широкий контекст, через розвиток більш складного і глибокого світогляду, в якому і ці нові тенденції знайдуть собі гідне місце.

В даному контексті особливої уваги заслуговує філософська позиція Ф. Ніцше, який став символом нової, неklasичної філософії і світогляду в цілому. Спадщина німецького мислителя багатогранна, про неї сказано достатньо і в різних аспектах. Але значення Ф. Ніцше полягає в першу чергу в тому, що він стояв біля джерел нового світогляду, тобто нової метафізики людського буття і його нових цінностей. Перебуваючи на самому початку шляху, який завершувався ствердженням іншої, нової системи цінностей, мислитель

не міг достатньо чітко і недвозначно формулювати свої передбачення. Звідси — «парадоксальність його пошуків, наявність специфічних суперечностей, зіткнення самих різних тенденцій і прагнень, і звідси ж — можливість самих різних, іноді взаємовиключних інтерпретацій його творчої спадщини» [1, с.103].

Прикладом може бути розповсюджена думка про «атеїзм» Ф. Ніцше, яка виявляється насправді міфом. Дійсно, мислитель заперечував позитивну роль християнства в історії Європи, але в своїх пошуках він намагався взяти з християнства «позитивні» елементи. Хоча в той же час радикально поривав з найважливішими положеннями християнської традиції, які увійшли в непримириму суперечність з вимогами нової епохи.

Різкість висловлювань Ф. Ніцше зробила його найбільш відомим провісником нового порядку речей, нових цінностей. Зокрема, це знайшло вияв у створенні нової «метафізики людини», спадкоємцями якої постали певні етичні принципи. Негативне відношення мислителя до бувшої і наявної (у його час) метафізики, специфічна форма виразу своїх філософських ідей утворило філософську «революцію», на чолі якої він опинився. Завдяки їй були розроблені нові підходи до побудови нової метафізики. Ці підходи з найбільшою послідовністю реалізувалися в ХХ столітті в західній універсальній моделі нової метафізики (фундаментальній онтології), створеної М. Гайдегером.

В основі метафізичного світогляду Ф. Ніцше знаходиться «езмежний, доведений до послідовного ірраціоналізму, волюнтаризм» [2, с.570]. Він проступає вже з перших сторінок «Волі до влади», де знаходимо критику «цінностей виснажених» [3, с.61]. Він рішуче виступає проти класичної теорії цінностей, і, насамперед, проти її батьків-засновників, зокрема Сократа, котрий для нього «показує в історії цінностей приклад найглибшої перекрученості» [3, с.197], і

Панорама історико-філософської думки

Платона. У їхній теоретичній і біографічній спадщині його категорично не влаштовує буквально все: і примат духовних цінностей над вітально-тілесними; і спроба раціонального обґрунтування абсолютного й об'єктивного характеру цих духовних цінностей, особливо моральних; і прагнення до моральної досконалості; і вже тим більше якась там «сама по собі суцця» ідея Блага.

Концепція платонізму, котра лежить в основі класичної теорії цінностей — це не просто безневинна «філософська омана». З погляду Ф. Ніцше, це джерело «розрідження» людської волі й розкладання людського співтовариства. Ось одна із самих зухвалих його інвектив проти платонізму і християнства, яких він ставить в один ряд як своїх самих непримиренних ворогів: «Моральний фанатизм (тобто Платон) зруйнували язичництво, переоцінивши його цінності й отруївши його безвинність. Ми повинні ж нарешті зрозуміти, що зруйноване стояло вище того, що перемогло! Християнство виникло із психологічної перекрученості, могло пустити корінь лише на зіпсованому ґрунті [3, с.203]. І далі: «Боротьба проти Сократа, Платона, проти всіх сократівських шкіл має у своїй основі глибоку інстинктивну свідомість, що людину не можна зробити кращою, вселяючи їй, що чеснота є щось таке, що підлягає доказу й потребує обґрунтування...» [3, с.204]. Проте Ф. Ніцше говорить «ні» і різним формам гедонізму, тому що це світогляд «грубих рабів» і «духовних плебеїв», сірої безликої маси, ненависний йому не менше, а, мабуть, навіть і більше, ніж платонічний аристократизм і раціоналізм у трактуванні цінностей.

Виходячи з цього, філософ зазначає, що проблема кожної людини в її прагненні «сховатися» за буденну думку й звичні стереотипи поведінки, забуваючи про головну, про дійсну мету життя — необхідність *бути собою*: «Ми хочемо стати справжніми провідниками цього буття й не допустити, щоб наше існування було рівнозначно безглуздій випадковості» [5,

с.7]. Одночасно мислитель констатує, що у зв'язку з складністю сформульованого ним завдання для сучасної йому людини він робить його більш реалістичним: кожна людина повинна мати на увазі цю мету і все життя присвятити служінню їй, сподіваючись на її реалізацію, якщо не нею самою, то хоча б майбутніми поколіннями.

Розраховуючи на дух «людської солідарності», на глибоку спадкоємність епох та історичні форми культури, Ф. Ніцше пише: «Питання виглядає так: Яким чином твоє життя — життя окремої людини — може здобути найвищу цінність і найглибше значення? За яких умов воно менше всього витрачується даремно? Звичайно, лише в тому випадку, якщо ти живеш для користі унікальних і найцінніших екземплярів, а не для користі більшості, тобто екземплярів найменш цінних, якщо брати їх поодиноці. І саме цей хід думок потрібно втілювати й зміцнювати в кожній молодій людині, щоб вона дивилася на себе як на невдалий витвір природи, але разом з тим як на свідчення величних і чудових намірів цієї художниці; їй не вдалося це — повинна вона сказати собі — але я хочу вшанувати її великий намір тим, що буду старатися, щоб коли-небудь їй це краще вдалося» [5, 9].

Треба віддати належне критичній проникливості мислителя: він тонко підмічає безсилий і безплідний, позбавлений справжнього ціннісного вкорінення характер багатьох наукових і філософських абстракцій, у які самозабутньо грає інтелект, котрий втратив почуття дійсного життя й заганяє себе у «вежу зі слонової кістки». Німецький філософ безжалісно розкриває й святенницький характер сучасної йому християнської моралі, який примиряє особистість із потворною дійсністю, котрий виправдовує людську ліню і слабості, видаючи свою систему мертвих забобонів за єдино істинну систему цінностей.

Для виходу з догматизму мислення Ф. Ніцше пов'язує істинний шлях із здатністю почуття неісторичності. У

самому «неісторичному» почутті мислитель виділяє два моменти. Перший — це власне неісторичне сприйняття світу, яке полягає в тому, що людина залишається в даній події й не бажає оцінювати її, виходячи з історичної перспективи. Другий аспект — надісторична точка зору — це здатність встати над історією, у результаті чого «світ у кожному окрему мить уявляється немовби сталим і закінченим» [4, с.167]. Філософ не пов'язує цю надісторичну позицію з причетністю особистості до деякої «вічної», надісторичної реальності, проте неможливо зрозуміти, як можна говорити про цю позицію, якщо не передбачати наявність «вічних» елементів у структурі реальності. Це дозволяє зробити висновок, що у філософії Ф. Ніцше «зберігається місце для Абсолюту, хоча й дуже несхожого на той, який характерний для платонівської традиції [4, с.217]. Під Абсолютом розуміється як відокремлений трансцендентний світ.

У більш пізніх працях мислитель радикально заперечує наявність у світі Абсолюта в будь-якому можливому смислі, але саме тому його погляди в метафізичному значенні стають значно менш послідовними, адже здатність людини зайняти надісторичну позицію, як і раніше, визначається ним (хоча й не так явно); на такій позиції перебуває, наприклад, його Заратустра. Інтерпретація «надісторичного почуття», як виразу «причетності особистості певної надісторичної реальності трансцендентно-іманентному Абсолюту, одержує підтвердження й у зв'язку з міркуваннями Ніцше про ті цілі, які людина повинна визначати для себе в історії» [4, с.200].

Німецький мислитель одним з перших ставить і так звану проблему «дискурсу влади», зазначаючи інструментально-маніпуляційний характер багатьох розхожих понять (зокрема, тієї ж категорії «істини»), метафор і навіть цілих світоглядно-ідейних комплексів. Він prorочо — задовго до епохи масових комунікацій — повстає проти помилкових політичних і духовних авторитетів, які просто маскують свою людську

Панорама історико-філософської думки

нікчемність і духовну убогість мистецьки репрезентованою словесною мішурою. Таким чином, Ф.Ніцше безкомпромісно, часом з явними перегинами й відвертим епатажем, воює з віджилим ціннісним догматизмом (релігійним, філософським і науковим) сучасної йому епохи. Будь-які раціональні, та й позараціональні (типу віри або містичної інтуїції) форми обґрунтування цінностей уявляються йому неможливими.

З його точки зору цінності можна тільки стверджувати, як би укорінювати в бутті особистісним вольовим зусиллям — хоча б живим словом або вчинком, якщо іншого не дано. Він і вірить, що «саме його (ніцшенська) воля знищує стару й пробиває дорогу до якоїсь нової, ще невідомої світу системи цінностей. Він усе ще вважає себе Заратустрою» [2, с.571].

Очевидно, у цьому прихована таємниця такого сильного впливу Ф.Ніцше на думки сучасників і на наступну аксіологічну думку. Він проголошує неможливість раціонального обґрунтування цінностей. Мислитель взагалі відкидає саму можливість логічного й загальнозначущого обговорення проблеми цінностей. Сам його афористично-художній, вражаючий стиль, здається, слугує кращим обґрунтуванням такої світоглядної позиції.

Для Ф.Ніцше первісно дана необхідність метафізичного припущення того, що «Істинно-Сущє й Першоєдинє», як вічно страждаючі й сповнені суперечностей, вимагають для свого постійного звільнення радісних уявлень, радісних ілюзій. Згідно позиції мислителя, оскільки ми занурені «в Першоєдинє» й складаємо частину його, то з необхідністю приймаємо цю ілюзію як «Істинно-Сущє»[4, с.186-187], тобто як емпіричну реальність. І якщо абстрагуватися від нашої власної «реальності» і прийняти буття світу взагалі за виникаюче в кожний даний момент уявлення «Першоєдиного», то побачене вже одержує для нас значення «ілюзії в ілюзії» і тим самим ще більш високе задоволення дійсним бажанням ілюзії. Услід за стародавнім еліном Ніцше спрямовує свій

погляд у «справу знищення, яка здійснюється як природою, так і історією, і подібно еліну, який рятується в мистецтві від небезпеки стати залежним буддійському запереченню волі й через мистецтво рятуючого й життя, сам Ніцше рятується в мистецтві, а через мистецтво рятує саме життя від метафізичного песимізму» [1, с.105]. Тільки тут знаходиться коріння ніцшеанського несприйняття метафізичного песимізму, яке обезцінює буття й має тяжіння до небуття. Тут же знаходиться розгадка як діонісизму німецького мислителя, так і відношення діонісизму до песимізму. Ці та інші поняття, метафори, образи й стали передумовою його авторитету й популярності. А разом з тим — становлення нової системи цінностей, котрі визначили нову епоху.

Література

1. *Евламтєв И. И.* Достоевский и Ницше: на пути к новой метафизике человека//Вопросы философии. — 2002. — № 2.
2. *Иванов А. В., Миронов В. В.* Университетские лекции по метафизике. М., 2004.
3. *Ницше Ф.* Воля к власти: опыт переоценки всех ценностей. — М., 1994.
4. *Ницше Ф.* О пользе и вреде истории для жизни / Ницше Ф. Соч. в 2-х т. — М., 1990.
5. *Ницше Ф.* Странник и его тень. — М., 1994.
6. *Шпенглер О.* Закат Европы. В 2-х томах. — М., 1993. — Т. 1.

Надійшла до редакції 17.11.2008 р.